

СТАНОВЛЕННЯ СТРІЛЬБИ З ЛУКА ЯК ОЛІМПІЙСЬКОГО ВИДУ СПОРТУ В СРСР

Снагощенко Леся Вікторівна,

аспірантка кафедри теорії та методики фізичної культури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0002-0742-1532

Високі спортивні результати в стрільбі з лука визначаються високим рівнем організації процесу комплексної підготовки спортсменів. Бурхливий прогрес відбувається внаслідок упровадження в підготовку лучників сучасних досягнень теорії та методики спортивних тренувань, удосконалення техніки пострілу, покращення матеріального забезпечення тощо. Проте проблема підготовки спортсменів-лучників залишається актуальною, увага до неї лише підсилюється зі зростанням світових досягнень у цьому виді спорту. Мета дослідження – проаналізувати становлення та розвиток стрільби з лука як олімпійського виду спорту в СРСР для використання корисного історичного досвіду. Для її вирішення ми застосували комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) і спеціально-історичних (історико-типологічний, хронологічний та історико-системний) методів дослідження. Результати. Проведено аналіз становлення та розвитку стрільби з лука як олімпійського виду спорту. Визначено, що як вид спорту стрільба з лука зародилась у XV ст. Але особливого розвитку набула з її введенням до програми Олімпійських ігор. Перший чемпіонат світу зі стрільби з лука відбувся у Львові (1931). Одночасно було створено Міжнародну федерацію зі стрільби з лука (ФІТА), яка і стала організувати світові чемпіонати, міжнародні турніри та регіональні першості за міжнародними правилами. Стрільба з лука в СРСР набула особливої популярності із середини 1950-х років. У 1972 р. після тривалої перерви стрільба з лука знову була включена до програми Олімпійських ігор. Висновки. Аналіз літературних джерел засвідчив, що стрільба з лука, як олімпійський вид спорту, в СРСР перманентно розвився. Про це свідчили рекорди та результати на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу, Європи, міжнародних змаганнях. Створення вітчизняної системи підготовки спортсменів-лучників сприяло можливості тривалий час бути лідерами й переможцями на світових першостях. Тому традиції розвитку стрільби з лука як олімпійського виду спорту в СРСР мають значний науково-практичний потенціал і потребують більш детального ознайомлення.

Ключові слова: стрільба з лука, спортсмени, олімпійський вид спорту, чемпіонат Європи, чемпіонат світу.

Snahoshchenko Lesia. Development of archery as an Olympic sport in the USSR

*High sports results in archery are determined by the high level of organization of the process of complex training of athletes. Stormy progress is taking place as a result of the introduction of modern achievements in the theory and methodology of sports training, improvement of shooting technique, improvement of material support, etc., into the training of archers. However, the problem of training archers remains relevant, attention to it only increases with the growth of world achievements in this kind of sport. The purpose of the study is to analyze the formation and development of archery as an Olympic sport in the USSR in order to use suitable historical experience. To solve it, we applied a complex of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, chronological and historical-systemic) research methods. **The results.** The formation and development of archery as an Olympic sport was analyzed. It was determined that archery as a kind of sport originated in the 15th century. But it gained special development with its introduction to the program of the Olympic Games. The first World Archery Championship was held in Lviv (1931). At the same time, the International Archery Federation (FITA) was created, which began to organize world championships, international tournaments and regional championships according to international rules. Archery in the USSR gained particular popularity from the mid-1950s. In 1972, after a long break, archery was included again in the program of the Olympic Games. **Conclusions.** Analysis of literary sources proved that archery, as an Olympic kind of sport, permanently developed in the USSR. Records and results at the Olympic Games, the World Championships, European Championships, and international competitions evidenced it. The creation of a national system of training archers has contributed to the opportunity to be leaders and winners at world championships for a long time. Therefore, the traditions of the development of archery as an Olympic kind of sport in the USSR have significant scientific and practical potential and require a more detailed study.*

Key words: archery, athletes, Olympic sport, European Championship, World Championship.

Вступ. Високі спортивні результати в стрільбі з лука визначаються високим рівнем організації процесу комплексної підготовки спортсменів. Бурхливий прогрес відбувається внаслідок упровадження в підготовку лучників сучасних досягнень теорії та методики спортивних тренувань, удосконалення техніки пострілу, покращення матеріального забезпечення тощо. Високі спортивні результати в сучасному спорті визначаються високим рівнем організації процесу підготовки спортсменів. Проте проблема підготовки спортсменів-лучників залишається **актуальною**, адже увага до неї лише зростає зі зростанням світових досягнень у сфері спорту.

Вітчизняна система підготовки спортсменів-лучників тривалий час давала можливість бути лідерами й переможцями на світових першостях. Тому традиції розвитку стрільби з лука як олімпійського виду спорту в СРСР мають значний науково-практичний потенціал і потребують більш детального ознайомлення. **Мета дослідження** – проаналізувати становлення та розвиток стрільби з лука як олімпійського виду спорту в СРСР для використання корисного історичного досвіду. Для її вирішення ми застосували комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) і спеціально-історичних (історико-типологіч-

ний, хронологічний та історико-системний) *методів дослідження*.

Проблемі підготовки спортсменів зі стрільби з лука значну увагу приділяли як вітчизняні науковці (К. Антонова, 2020; Б. Виноградський, 2012; А. Власов, 2017; В. Ворона, 2024; О. Д'якова, 2014; М. Івашко, 2017; Н. Костенець, 2015; М. Пітин, 2020; І. Свістельник, 2017; І. Скрипка, 2019), так і зарубіжні (С. Кольбі, 1978; Д. Коггінс, 2009; Д. Стенлі, 1993; R. Noreneber, 2009, та ін.). Зокрема, сучасні українські дослідники значну увагу уділяють системі відбору спортсменів-лучників в олімпійському циклі [1], розглядають вплив комерціалізації на розвиток стрільби з лука [2], досліджують проблеми психологічної підготовки спортсменів зі стрільби з лука [3] тощо. Проте питання становлення стрільби з лука як олімпійського виду спорту на різних етапах його розвитку, на наш погляд, недостатньо висвітлено й потребує більш детального ознайомлення.

Результати. Стрільба з лука має тисячолітню історію. Мистецтво володіння луком високо цінувалося в епоху пізнього палеоліту або раннього мезоліту. Найстаріші знахідки, пов'язані зі стрільбою з лука, датуються VIII–IX тис. до н. е. Історично стрільба з лука використовувалася для полювання та бойових дій. Зокрема, наскальні малюнки стародавніх єгиптян повідомляють, що лук використовувався ними понад 5000 років тому. Тоді культивувалися не тільки спортивні змагання (по мішенях, на швидкість, на дальність), але й мисливські поєдинки (по звірові, птахові, риби). На території України-Русі жодне національне свято не обходилося без стрільби з лука. У змаганні на швидкість найкращі лучники випускали від 8 до 20 стріл за хвилину і вважали ганьбою, якщо хоч одна з них не потрапить у ціль. У центр мішені влучали на відстані до 200 кроків. Лучники дуже цінувалися на полі бою. Унікаючи ближнього бою, вони вражали ворогів на значній відстані. Після винаходу вогнепальної зброї стрільба з лука відійшла на другий план, перетворившись на доступний і популярний вид відпочинку, зокрема, в середній віці часто проводилися стрілецькі турніри [4, с. 111].

Як вид спорту стрільба з лука зародилась у XV ст. у Швейцарії. Але особливого розвитку набула з введенням цього виду спорту до складу II літніх Олімпійських ігор, які відбулися в Парижі (1900). У першому турнірі лучників взяли участь 68 осіб. Стрільба з лука входила до програми III Олімпійських ігор (1904, Лондон), IV (1908, Сент-Луїс) і VII (1920, Антверпен). Однак у 1924 р. було прийнято рішення про її вилучення з обов'язкової програми Олімпіади. Цьому значною мірою сприяла відсутність єдиних міжнародних правил і стандартів [5, с. 64]. Найбільшим кроком уперед у розвитку стрільби з лука як виду спорту стало створення на першому Конгресі цієї організації, що відбувся у Львові (1931) за ініціативою Польського союзу лучників, Міжнародної федерації стрільба з лука (ФІТА), яка і стала проводити світові чемпіонати, різноманітні міжнародні турніри та регіональні першості за міжнародними правилами. У ці ж дні (26 серпня – 6 вересня) у Львові відбувся перший чемпіонат світу зі стрільби

з лука. У змаганнях брали участь лучники Польщі, Франції, Чехословаччини та Швеції. Одним із перших чемпіонів світу зі стрільби з лука був українець Мирон Труш (Париж, 1937 рік). Упродовж 1930–1940-х рр. регламент і правила змагань постійно змінювалися [6].

Стрільба з лука в СРСР набувала все більшої популярності із середини 1950-х років. Перші секції було організовано Є. Поліканіним у 1956 р. в Москві (до якої входили В. Полухін, О. Волков, Р. Іванов та ін.) та Львові (М. Калініченко, М. Хусківадзе та ін.). Першими переможцями міжнародних поєдинків були А. Богданов, М. Калініченко, І. Новожилов та ін.

Під час Всесвітнього фестивалю молоді та студентів (1957) до програми III дружніх ігор фестивалю були включені змагання зі спортивної стрільби з лука. На той час світовими фаворитами вважалися спортсмени і тренери Польщі, Чехословаччини, Фінляндії та США. Наприкінці 1957 р. в країні широко обговорювалися питання виготовлення луків, стріл, мішеней, підготовки тренерів і розвитку цього виду спорту загалом. Паралельно йшли пошуки оптимального варіанта правил МОК. І лише в середині 1960-х рр. виробили вправу М-1 та М-2, за якими стрільба з лука проводилась за участю чоловіків на дистанціях 90, 70, 50 і 30 метрів, жінок – на 70, 60, 50 і 30 метрів. На кожній дистанції лучник випускав по 36 стріл. Вправа М-1 давала 1440 можливих очок, двічі повторена вона становила вправу М-2 і давала 2880 очок. Заслуга Міжнародної федерації стрільби з лука полягає в тому, що за її правилами – вправами М-1, М-2 – згодом стали розігруватися нагороди на Олімпійських іграх, чемпіонатах світу, Європи та різних міжнародних змаганнях аж до 1986 р. [6; 7].

Важливим етапом розвитку спортивної стрільби з лука як в Україні, так і в колишньому СРСР можна вважати 9 листопада 1958 р., коли у Львові було проведено перші офіційні змагання за сучасними міжнародними правилами. У 1959 р. при Федерації стрілецького спорту СРСР було створено Комітет зі стрільби з лука. Він став прообразом Федерації стрільби з лука в СРСР і здійснював керівництво всією діяльністю та розвитком цього виду спорту в країні до 1970 р. Першими змаганнями радянських лучників були матчеві зустрічі міст Львова та Москви у 1959 р. Вони й започаткували активний розвиток цього виду спорту. Значний приплив охочих займатися стрільбою з лука та перші успіхи ентузіастів дав нагоду вже у 1962 р. провести перші всесоюзні змагання – матч 10 міст. Тренерських кадрів не вистачало, проте цей недолік компенсувався ентузіазмом самих спортсменів. У 1960 р. було проведено перший чемпіонат України за участю семи добровільних спортивних товариств і відомств. Стрільбу з лука як олімпійський вид спорту остаточно було затверджено в 1958 р., проте до 1972 р. змагання не проводилися через відсутність єдиних міжнародних правил [8, с. 203].

У 1963 р. відбувся перший чемпіонат СРСР зі стрільби з лука. Першим чемпіоном у вправі М-1 став Віктор Сидорук (1025 очок), а серед жінок – Тетяна

Образцова (902 очки). Чемпіонат проводився в Таллінні лише на особисту першість. Радянські лучники виступали на змаганнях і за межами країни. Так, зокрема, 10–22 листопада 1963 р. в Індонезії (Джакарта) були проведені Перші ігри GANEFO (англ. Games of the New Emerging Forces – «Ігри нових сил, що розвиваються»), які зібрали понад 2400 спортсменів із 48 країн Африки, Азії, Європи та Латинської Америки. На ці змагання надіслали своїх представників Албанія, Аргентина, Афганістан, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Велика Британія, Угорщина, НДР, Італія, КНР, Куба, Монголія, Нідерланди, ОАР, Пакистан, Польща, Румунія, СРСР, Фінляндія, Франція, Японія та ін. Змагання проходили з 20 видів спорту (зокрема, з баскетболу, волейболу, футболу, бадмінтону, тенісу, хокею на траві, плавання, стрільби з лука, боксу, велосипедного спорту, фехтування, дзюдо тощо). У складі радянської делегації, практично на перших великих міжнародних змаганнях, у яких брали участь лучники СРСР, було відзначено безумовний успіх. Провідну роль у цих змаганнях відіграли українські спортсмени, а Віктор Сидорук став абсолютним чемпіоном ігор. Перший особисто-командний чемпіонат СРСР відбувся в 1964 р. Відтоді почали реєструватися рекорди країни, запроваджено норматив «Майстер спорту СРСР міжнародного класу». Усі ці заходи сприяли швидкому розвитку стрільби з лука. У 1964 р. відбувся другий чемпіонат СРСР. На змаганнях блискуче виступили українські лучники Віктор Сидорук, Нонна Козіна, Людмила Семенова і 58-річна Ванда Копачинська. Командну перемогу в чемпіонаті СРСР 1964 р. завоювали лучники з України. Вагомою подією був вступ до Міжнародної федерації стрільби з лука (1967). Це стало новим стимулом у розвитку вітчизняного лучного спорту. Вітчизняні спортсмени тепер мали змогу змагатися на міжнародній арені, в офіційних змаганнях, що проводилися ФІТА [8, с. 204].

Дебют радянських лучників як команди відбувся на першому чемпіонаті Європи 6–7 вересня 1968 р. в м. Ройт (Австрія). Найкращими з радянських спортсменів були Нонна Козіна (4-те місце у вправі М-1, 1-ше місце на 60 м – 297 очок; 1-ше місце на 30 м – 327 очок) і Віктор Сидорук (2-ге місце на дистанції 70 м – 288 очок). Жіноча збірна команда СРСР у складі Н. Козіної, Г. Рибіної та О. Рутковської посіла 4-те місце, чоловіча – у складі В. Сидорука, М. Марковича та М. Пеунова – 7-ие місце. Після прийому Федерації стрільби з лука СРСР до Міжнародної федерації стрільби з лука (ФІТА) лучники СРСР уперше брали участь у чемпіонаті світу 1969 р. (м. Веллі-Фордж, США). Дебют на XXV чемпіонаті світу виявився дуже вдалим. Практично під час перших же змагань такого високого рангу лучники СРСР стрімко ввірвалися до когорти провідних спортсменів світу. І не останню роль у цьому успіху відіграли українські лучники Тетяна Образцова і Нонна Козіна – золоті медалі в командній першості і бронзова медаль Нонни Козіної в особистій першості, а Віктор Сидорук посів п'яте місце особисто. Отже, команді СРСР знадобилося лише чотири роки,

щоб вийти в лідери світового рівня. Стрільба з лука з 1960-х років стала найпопулярнішим видом спорту в СРСР [6; 9].

У 1970 р. чемпіоном Європи у вправі М-1 став В. Сидорук із результатом 1166 очок. У жінок 2-ге місце посіла Е. Гапченко (1144 очки). Наші спортсменки досягли чудових результатів – Е. Гапченко, Е. Суйтс, Т. Образцова вперше завоювали звання чемпіонок Європи в командному заліку. У 1971 р. вперше стрільбу з лука включили до програми V літньої спартакіади народів СРСР. Тоді у змаганнях лучників найбільшого успіху досягла чоловіча команда УРСР, за яку виступали В. Сидорчук, І. Файнштейн, В. Резніков, А. Маркович. Серед жіночих перемог отримала команда Естонії у складі Е. Суйтс, В. Холстмайер, Е. Велленд. У тому ж 1971 р. радянська школа стрільби з лука здобула нову перемогу. Емма Гапченко вперше стала абсолютною чемпіонкою світу на XXVI чемпіонаті в м. Йорку (Велика Британія) [5, с. 112].

У 1972 р. після тривалої перерви стрільба з лука знову була включена до програми Олімпійських ігор. Аrenoю змагань лучників у Мюнхені (ФРН) став Англійський парк. За першість змагалися 95 спортсменів (55 чоловіків і 40 жінок) із 27 країн світу. Серед чоловіків лідерство першого дня захопив 19-річний американський спортсмен Д. Уїльмс. Він встановив новий олімпійський рекорд – 2528 балів. Влучно стріляли призер Олімпіади швед Г. Ервіль (2481) і фін К. Лаасонен (2467). Переможницею олімпійського турніру серед жінок стала 32-річна американка Д. Вілбер (2424). Срібну медаль здобула польська спортсменка І. Шидловська. Чемпіонка світу Е. Гапченко здобула бронзову медаль (2403), а чемпіонка Європи К. Лосаберідзе з результатом 2402 посіла 4-те місце [7, с. 242].

Під час VI літньої спартакіади в Ашхабаді (1975) виграл першого загальнокомандного місця українським лучникам дався з великими труднощами, переважно зусиллями жіночої команди (1-ше місце) та її лідера Валентини Ковпан, яка стала абсолютною чемпіонкою та переможницею на всіх чотирьох етапах змагання. Найкращою чоловічою командою була збірна РРФСР, у складі якої виступали випускник Львівського державного інституту фізичної культури Володимир Єшеєв, а також В. Дабаєв із Чити та Б. Цибаков з Улан-Уде. У табл. 1 представлено результати VI спартакіади народів СРСР 1975 р. Заслужений майстер спорту В. Ковпан – одна з кращих лучниць світу, абсолютна чемпіонка Європи, срібний призер Олімпійських ігор у Монреалі (1976) [9, с. 24]. Чемпіонами світу стали В. Сидорук (1973, Гренобль, Франція), З. Рустамова (1975, Інтерлакен, Швейцарія).

У табл. 2 представлено результати VII спартакіади народів СРСР, 1979 р.

У дальші роки популярність стрільби з лука в СРСР значно зросла, і вже до 1980 р. в країні налічувалося понад 24 000 осіб, котрі займалися стрільбою з лука. Великі центри розвитку цього виду спорту з'явилися в Москві, Україні, Середній Азії, Закавказзі та Забай-

Таблиця 1

**VI спартакиада народів СРСР
7–12 травня 1975 р.**

№ з/п	Прізвище, ім'я	Республіка	К-сть очок
Жінки			
1	Ковпан В.	Українська РСР	2381
2	Михайленко Н.	Молдавська РСР	2305
3	Лосаберідзе К.	Грузинська РСР	2293
Чоловіки			
1	Панжин А.	Таджицька РСР	2335
2	Вайкярі М.	Естонська РСР	2302
3	Єшеєв В.	РРФСР	2270

Таблиця 2

**VII спартакиада народів СРСР 30 липня
– 3 серпня 1979 р.**

№ з/п	Прізвище, ім'я	Республіка	К-сть очок
Жінки			
1	Бутузова Н.	Узбецька РСР	2556
2	Лосаберідзе К.	Грузинська РСР	2528
3	Рустамова З.	Таджицька РСР	2527
Чоловіки			
1	Максимов В.	Азербайджанська РСР	2565
2	Єшеєв В.	РРФСР	2558
3	Мигачов І.	Азербайджанська РСР	2506

каллі. Близько 11 000 лучників мали спортивні розряди, звання майстра спорту та майстра спорту міжнародного класу СРСР.

XXII літні Олімпійські ігри ввійшли в історію спорту завдяки їх політичному бойкоту багатьма країнами Заходу, а також більшості ісламських країн – на знак протесту проти військової інтервенції СРСР в Афганістан. У змаганнях брали участь понад 6 тисяч спортсменів з 81 країни світу. Змагання зі стрільби з лука проходили 30 липня – 2 серпня. Найбільшого успіху здобули радянські спортсмени, де чемпіонкою в особистій першості у жінок стала Кетеван Лосаберідзе, 2-ге місце посіли Наталія Бутузова та Борис Ісаченко.

Вдалий початок, що був покладений вітчизняними спортсменами в 1980 р., продовжила срібна призерка Олімпіади Н. Бутузова на XXXI чемпіонаті світу (Пунта-Ала, Італія). У важкій боротьбі вона виборола золоту медаль у абсолютній першості [8, с. 205].

Підсумовуючи успіхи радянських спортсменів, варто зазначити, що нашими лучниками завойовані найвищі титули світу. Чемпіонами світу стали Емма Гапченко (1971), Віктор Сидорук (1973), Зебініссо Рустамова (1975), Наталія Бутузова (1981), Ірина Солдатова (1985), Володимир Єшеєв (1987), Станіслав Забродський (1989). На Олімпійських іграх радянськими спортсменами завойовані медалі різного ґатунку. Зокрема, Емма Гапченко (1972) здобула бронзову медаль; Валентина Ковпан – срібну та Зебініссо Рустамова – бронзову медаль (1976); Кетеван Лосаберідзе – золоту, Наталія Бутузова – срібну, Борис Ісаченко – срібну медаль (1980); Наталія Валєєва, Володимир Єшеєв – бронзові медалі (1988) тощо.

Література:

1. Солоненко Є., Ратов А., Міщенко О., Лапицький В. Система відбору спортсменів-лучників у Олімпійському циклі підготовки // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 4. (108). С. 353–362.
2. Літовцева В., Ворона В. Визначення впливу комерціалізації на розвиток виду спорту «Стрільба з лука» в Україні // *Олімпійський та паролімпійський спорт*, 2023. Вип. 3. С. 35–42.
3. Максименко Л., Солоненко Є., Кожокарь І. Психологічний аспект спортивної підготовки стрільців з лука // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури, 2021. Вип. 3К (131). С. 243–246.
4. Снагощенко Л. Історія виникнення та розвитку стрільби з лука: від палеоліту до епохи середньовіччя // *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту різних груп населення: матеріали XXI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених / відп. ред. Я. М. Копитіна, наук. ред. О. А. Томенко*. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. Т. 2. С. 106–112.
5. Суник О. Б. Від Олімпії до Москви. Київ : Здоров'я, 1982. 200 с.

6. Становлення стрільби з лука в Україні. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/Sport_n2.pdf.
7. Хроніка Олімпійських ігор / упор. О. Й. Черкаський. Київ : Молодь, 1975. 272 с.
8. Спорт на Україні / упор. М. М. Подольський. Київ : Здоров'я, 1988. 312 с.
9. Кордіяк Ю. Чемпіони живуть у Львові. Львів : Каменяр, 1980. 176 с.
10. Спортивні висоти України / упор. Г. О. Птиця. Київ : ЦК ЛКСМУ, 1985. 272 с.

References:

1. Solonenko, E., Ratov, A., Mishchenko, O., Lapytskyi, V. (2021). Systema vidboru sportsmeniv-luchnykiv u Olimpiiskomu tsykli pidhotovky [The system of selecting archers in the Olympic training cycle]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. No 4 (108), pp. 353–362 [in Ukrainian].
2. Litovtseva, V., Vorona, V. (2023). Vyznachennia vplyvu komertsializatsii na rozvytok vydu sportu "Strilba z luka" v Ukraini [Determination of the commercialization impact on the development of archery sport in Ukraine]. *Olimpijskyj ta paraolimpijskyj sport – Olympic and Paralympic sports*. No 3. P. 34–42 [in Ukrainian].
3. Maksymenko, L., Solonenko, Y., Kozhokar, I. (2021). Psykholohichni aspekt sportyvnoi pidhotovky striltsiv z luka [Psychological aspect of sports training of archers]. *Naukovyj chasopys Nacional'nogho pedagoghichnogho universytetu imeni M.P.Draghomanova. – Scientific journal National Pedagogical Dragomanov University*. N3K (131) P. 243–246. URI: <https://spppc.com.ua/downloads/3k-131-2021.pdf> [in Ukrainian].
4. Snahoshchenko, L. (2021). Istoriia vynyknennia ta rozvytku strilby z luka: vid paleolitu do epokhy serednovichchia [The history of the origin and development of archery: from the Paleolithic to the Middle Ages]. *Suchasni problemy fizychnogho vykhovannja i sportu riznykh ghrup naseleennja: materialy XXI Mizhnarodnoji naukovo-praktychnoji konferenciji molodykh uchenykh / vidpovid. red. Ja.M. Kopytina, nauk. red. O.A. Tomenko*. Sumy: SumDPU im. A.S. Makarenka. Vol. 2. P. 106–112 [in Ukrainian].
5. Sunyk, O.B. (1982). Vid Olimpії do Moskvy [From Olympia to Moscow] Kyiv: Zdorovia 200 p. [in Ukrainian].
6. Stanovlennia strilby z luka v Ukraini (2022). [Formation of archery in Ukraine] Electronic resource: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2022/02/Sport_n2.pdf.
7. Khronika Olimpiiskykh ihor (1975). [Chronicle of the Olympic Games] / упор. O.J. Cherkasjkyj. Kyiv: Molod, 272 p. [in Ukrainian].
8. Sport na Ukraini (1988). [Sports in Ukraine] / упор. M.M. Podoljskyj. Kyiv: Zdorovia. 312 p. [in Ukrainian].
9. Kordijak, Ju. (1980). Chempiony zhyvut u Lvovi [Champions live in Lviv]. Lviv: Kameniar. 176 p. [in Ukrainian].
10. Sportyvni vysoty Ukrainy (1985). [Sports heights of Ukraine] / упор. Gh.O. Ptycja. Kyiv: CK LKSMU. 272 p. [in Ukrainian].